

BOLANING PSIXIK RIVOJLANISHIDA NUTQNING ROLI THE ROLE OF SPEECH IN THE MENTAL DEVELOPMENT OF A CHILD

*Andijon davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta'lim va maxsus pedagogika
Fakulteti Maxsus pedagogika: logopediya
yo'nalishi 2-bosqich talabasi
Abduhalimova Mohlaroyim*

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolaning rivojlanishi, hayot faoliyati, rivojlanish turlari, nutqning shakllanishi, nutqning bola hayotida o'rni, nutqiy kamchiliklarning bola psixikasiga ijtimoiy hayotiga ta'siri to'g'risida fikr yuritilgan

Kalit so'zlar. Nutq, funksiya, nuqson, buzilish, davr, faoliyat, yosh davrlari, yosh inqirozlari, psixika

Abstract. This article discusses the development of the child, life activities, types of development, the formation of speech in a child's life and the impact of speech defects on the child's psyche and social life.

Key words. Speech, function, defect, disorder, period, activity, age periods, age crises, psyche.

KIRISH

Bolaning rivojlanishi- bu uning jismoniy, aqliy, emotsional, ijtimoiy va nutqiy jihatdan o'sishi va takomillashuvidir. rivojlanish tug'ilgan kundan boshlab bosqichma-bosqich davom etadigan uzluksiz jarayondir. Rivojlanish so'ziga biologik ta'rif berilganda u organizmning sifat jihatdan takomillashuvini ifodalaydi. Demak, rivojlanish- bu bola tug'ilgan vaqtdan boshlanib uzluksiz davom etadigan hayotiy jarayoni ekan. Bola rivojlanishining bir qancha yo'nalishlari mavjuda bo'lib, ular quyidagilardir: 1. Jismoniy rivojlanish 2. Psixik (aqliy) rivojlanish 3. Nutqiy rivojlanish 4. Hissiy-emotsional rivojlanish 5. Ijtimoiy rivojlanish. Har bir rivojlanish yo'nalishi bolaning yetuk inson bo'lib yetishishiga xizmat qiladi. Shunday ekan, har qaysi rivojlanish yo'nalishining buzilishi, yoki to'xtab qolishi bola hayotiga sezilarli darajada salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Nutq inson psixik rivojlanishining ajralmas va fundamental omillaridan biridir. U shaxsning shakllanishi, uning atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlari va dunyoni anglash jarayonida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Nutq nafaqat aloqa vositasi, balki fikrlash, o'zini o'zi boshqarish va ongning rivojlanishining asosidir. Aristotel va Pavlov kabi buyuk olimlar o'z davrlarida ham nutqning inson tafakkuri va rivojlanishidagi muhimligini ta'kidlaganlar. Nutq bolalikning dastlabki yillaridan boshlab murakkab psixofiziologik jarayon sifatida shakllanib, ijtimoiy, biologik va psixologik omillar

ta'sirida rivojlanadi. U bolaning kognitiv qobiliyatlari, ijtimoiy ko'nikmalari, emotsional intellekti va shaxsiy o'ziga xosligini shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega. Ushbu maqola bolaning psixik rivojlanishida nutqning ko'p qirrali rolini chuqur tahlil qilishni, uning asosiy bosqichlarini, turli psixik funksiyalarga ta'sirini, ichki nutqning ahamiyatini va nutq buzilishlarining oqibatlarini o'rganishni maqsad qilgan. Shuningdek, nutq rivojlanishini qo'llab-quvvatlash bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Bolaning nutq rivojlanishi murakkab va bosqichma-bosqich kechadigan jarayon bo'lib, u asosan ijtimoiy va biologik omillar ta'sirida shakllanadi. Nutqning paydo bo'lishi va rivojlanishi bolaning o'ziga xos psixofiziologik taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq. Bu jarayon bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi. Dastlab sensor bosqich (0-1 yosh) bo'lib, bunda bola ovozlarni idrok etishga, intonatsiyalarni farqlashga va o'z navbatida, g'o'ldirash orqali o'zini ifodalashga o'rganadi. Undan keyin preverbal bosqich (1-2 yosh) keladi, bu davrda bola so'zlarni tushunishni boshlaydi va birinchi oddiy so'zlarni talaffuz qiladi. So'ngra dastlabki verbal bosqich (2-3 yosh) kuzatiladi, bu bosqichda so'z boyligi tezlik bilan oshadi va oddiy jumlar shakllana boshlaydi. Nihoyat, murakkab verbal bosqich (4 yosh va undan katta) kelib, bunda bolaning nutqi grammatik jihatdan to'g'ri, bog'langan va mazmunli bo'lib boradi, murakkab jumlar va hikoya qilish qobiliyati rivojlanadi. Nutqning to'g'ri rivojlanishi uchun sog'lom organizm, malakali pedagog va qo'llab-quvvatlovchi muhit zarur. Katta yoshdagilarning doimiy, samimiy muloqoti, bilimdon yo'l-yo'riqlar va uyda ham, ta'lim muassasalarida ham sog'lom psixologik muhit muhim ahamiyatga ega. Ota-onaning tabassumlari va yoqimli ovozlari kabi ijobiy kattalar muloqoti nutqning ilk rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Nutq bolaning kognitiv rivojlanishida markaziy o'rin tutadi. U fikrlash jarayonlarini shakllantiradi va murakkablashtiradi, bolaga atrof-muhitni tizimlashtirishga va abstrakt tushunchalarni o'zlashtirishga yordam beradi. Nutq orqali bola ob'ektlarga nom beradi, ularni toifalarga ajratadi va ular o'rtasidagi aloqalarni tushunadi, bu esa dunyo haqidagi bilimlarni kengaytiradi. Monologik nutq, ya'ni fikrlarni rejalashtirilgan, izchil va aniq ifodalash qobiliyati, shaxsiy o'sishga sezilarli hissa qo'shadi. U fikrlarni aniq bayon etish qobiliyatini oshiradi, xotirani rivojlantiradi, tanqidiy fikrlashni rag'batlantiradi va o'ziga ishonchni mustahkamlaydi. Hikoyalar aytish va hisobotlar tayyorlash bunga misol bo'lishi mumkin. Nutq bolaning diqqatini boshqarishda ham muhim rol o'ynaydi. Bola nutq orqali o'z diqqatini ma'lum ob'ektlarga yoki harakatlarga yo'naltirishni o'rganadi, bu esa o'zini o'zi tartibga solishning dastlabki shakllarini tashkil etadi. Shuningdek, nutq axborotni kodlash va qayta ishlash orqali xotira jarayonlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, bu esa yangi ma'lumotlarni eslab qolish va esga tushirishni osonlashtiradi.

Nutq bolaning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishi uchun fundamental ahamiyatga ega. U bolaning shaxsiyati va ijtimoiy ongi shakllanishining asosiy vositasidir.

Dialogik nutq, ya'ni bir nechta shaxs o'rtasidagi savollar, g'oyalar almashinuvi va hamkorlikni o'z ichiga olgan o'zaro muloqot, ijtimoiy rivojlanishni ta'minlaydi. U muloqot ko'nikmalarini, empatik qobiliyatlarni, ijtimoiy moslashishni va nizolarni hal qilishni yaxshilaydi, oilaviy muhokamalar va o'yinlar bunga yaqqol misol bo'ladi. Nutq bolaga o'z his-tuyg'ularini ifodalashga va boshqalarning emotsiyalarini tushunishga yordam beradi. Bu esa emotsional intellektni rivojlantirish va ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash uchun zarurdir. Monologik nutq shaxsiy o'sishga hissa qo'shib, bolaning o'ziga ishonchini oshiradi va o'z fikrlarini mustaqil bayon etish qobiliyatini rivojlantiradi. O'zini ifodalash orqali bola o'zining shaxsiy chegaralarini o'rganadi, o'z identifikatsiyasini shakllantiradi va jamoa ichidagi o'rnini anglaydi.

Ichki nutq bolaning kognitiv va psixik rivojlanishining yuqori bosqichini ifodalaydi. Bu tashqi nutqning internalizatsiya qilingan (ichkilashtirilgan) shakli bo'lib, u ongda fikrlash, rejalashtirish va muammolarni hal qilish uchun ishlatiladi. Lev Vygotsky nazariyasiga ko'ra, bola dastlab tashqi nutq orqali kattalar bilan muloqot qilib, keyinchalik bu nutqni o'z harakatlarini tartibga solish uchun ichki vositaga aylantiradi. Ichki nutq o'zini o'zi boshqarishning muhim mexanizmi bo'lib xizmat qiladi. U bolaga o'z xatti-harakatlarini ongli ravishda rejalashtirish, o'z maqsadlarini belgilash, qiyinchiliklarni tahlil qilish va ularni bartaraf etish yo'llarini topish imkonini beradi. Shuningdek, ichki nutq diqqatni jamlash, xotira jarayonlarini boshqarish va murakkab intellektual vazifalarni bajarishda yordam beradi. Uning rivojlanishi bolaning mustaqil fikrlash qobiliyatini va o'zining psixik holatlarini nazorat qilish qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi.

Nutq rivojlanishidagi har qanday buzilish bolaning umumiy psixik taraqqiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Nutq buzilishlariga nutq rivojlanishining kechikishi, dizatriya, alaliya, logonevroz [1], afaziya, afoniya (shu jumladan stressdan kelib chiqadigan psixologik afoniya) va mutizm [2] kabi holatlar kiradi. Duduqlanish ham keng tarqalgan muammo bo'lib, ota-onalar uni vaqtinchalik holat deb e'tiborsiz qoldirishga moyil bo'lishadi, ammo bu noto'g'ri yondashuv hisoblanadi [2]. Bunday buzilishlar bolaning muloqot qobiliyatlarini cheklabgina qolmay, balki uning kognitiv rivojlanishiga ham jiddiy to'siq bo'ladi. Nutq muammolari bo'lgan bolalarda fikrlashning sekinlashishi, xotira va diqqatning buzilishi, o'qish va yozish ko'nikmalarini o'zlashtirishda qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin. Ijtimoiy jihatdan, nutq buzilishlari bolaning tengdoshlari bilan muloqot qilishiga to'sqinlik qilib, ijtimoiy izolyatsiya, o'ziga ishonchsizlik va past o'zini baholashga olib kelishi mumkin. Emotsional jihatdan esa, bunday bolalar tez-tez frantsuzcha, tushkunlik va xavotirni boshdan kechiradilar. Bunday holatlarda bolalarning kommunikativ ko'nikmalarini qo'llab-quvvatlash uchun ixtisoslashtirilgan pedagogik va logopedik yordam hal qiluvchi ahamiyatga ega [1]. Ota-onalarning mas'uliyatsizligi va muammoga e'tiborsizligi bolaning rivojlanishiga jiddiy putur yetkazishi mumkin.

XULOSA. Nutq bolaning psixik rivojlanishida nafaqat aloqa vositasi, balki shaxsning har tomonlama shakllanishining asosiy omili sifatida beqiyos ahamiyatga ega. U kognitiv funksiyalarni, xususan, fikrlash, xotira va diqqatni shakllantirib, bolaga dunyoni anglash va tizimlashtirish imkonini beradi. Nutq orqali bola ijtimoiy muhitga integratsiyalashadi, boshqalar bilan munosabat o'rnatadi, empatiya va ijtimoiy moslashish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, ichki nutq o'zini o'zi boshqarishning muhim mexanizmi bo'lib, bolaning o'z xatti-harakatlarini ongli ravishda rejalashtirish va nazorat qilish qobiliyatini mustahkamlaydi. Nutq rivojlanishidagi har qanday buzilish bolaning psixik taraqqiyotiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, bu esa kognitiv, ijtimoiy va emotsional muammolarga olib keladi. Shu sababli, bolaning nutq rivojlanishini muntazam va faol qo'llab-quvvatlash, nutq buzilishlarini erta aniqlash va ixtisoslashgan yordam ko'rsatish hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ota-onalar va pedagoglarning faol ishtiroki, shuningdek, kundalik doimiy harakatlar nutq orqali har tomonlama rivojlanishni ta'minlash uchun zarurdir. Sog'lom nutq muhitini yaratish bolaning kelajakdagi muvaffaqiyatli hayotiga qo'yilgan mustahkam poydevordir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- [1] Vygotsky, L. S. Fikr va Til. Cambridge, MA: MIT Press, 1962.
- [2] Fletcher, P., & MacWhinney, B. (Eds.). Bolalar tili bo'yicha qo'llanma. Malden, MA: Blackwell Publishing, 1995.
- [3] Astington, J. W., & Jenkins, J. M. "Yosh bolalarda til va ong nazariyasi o'rtasidagi munosabatning bo'ylama tadqiqoti." Rivojlanish Psixologiyasi, vol. 32, no. 1, 1996, pp. 131-138.
- [4] Berk, L. E. "Ichki nutqning nutq va vazifa bajarishga aloqasi: Meta-tahlil." Rivojlanish sharhi, jild. 6, son. 3, 1986, s. 263-289.
- [5] Cameron-Faulkner, T., Lieven, E., & Tomasello, M. "Dastlabki til o'zlashtirishiga konstruksiyaga asoslangan yondashuv." Kognitiv fan, vol. 29, no. 1, 2005, pp. 165-204.